

HAYVAN HAKLARINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

Nur BEKİRHAN*

Öz

İnsanın, hayvanlarla (insan olmayan varlıklarla) olan ilişkisi tarih boyunca üzerine düşünülen ve tartışılan bir konu olmuştur. Bazı düşünürler bu süreçte insanı tarihin öznesi olarak konumlandırırken bazıları da bu durumun hayvanları araçsallaştırdığını belirterek, eleştirmiştir. Özellikle Descartes'in hayvanları mekanik varlıklar olarak görmesinden bu yana çevre ahlakını benimseyen bazı düşünürler insanların diğer türlerle geliştirmiş olduğu ahlaki tutum ve değerleri de sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar içinde en bilineni hayvan haklarıdır. Hayvan haklarına ilişkin tartışmalar tarih sahnesinde insanın, özne olarak kabulünün; yani insan merkezci tutumun hayvanlara verdiği zarar ve tahakküm üzerinden gelişir. Bu şiddet ve zarara karşı nasıl duyarlılık kazandırılacağı ve bunun akılsal zemininin nasıl inşa edileceği sorgulanır. Hayvanların hakları olması ve ahlaki bir düzlemde tartışılmasına ilişkin olanakların oluşturulması beklenir. Bu çalışmada felsefe tarihi boyunca filozofların hayvanı nasıl konumlandırıldığı ve bu konumdan rahatsız olan hayvan etiği savunucularının görüşleri ele alınacaktır. Bu bağlamda hayvan hakları yasalarla belirlenmeli midir? Hayvanlar etik özne olarak konumlandırılabilir mi? sorularına yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hak, Hayvan Hakları, Ahlak, Özne

Abstract

The relationship between humans and animals (non-human entities) has been a subject of contemplation and debate throughout history. Some philosophers have positioned humans as the subjects of history, while others have criticized this perspective as it instrumentalizes animals. Particularly since René Descartes' view of animals as mechanical beings, some thinkers who embrace environmental ethics have started questioning the moral attitudes and values developed by humans towards other species. Among these inquiries, the most well-known is the concept of animal rights. Debates surrounding animal rights develop on the stage of history through the lens of the harm and domination caused by the human-centric attitude, questioning how sensitivity can be cultivated against this violence and harm and how its rational foundation can be constructed. The possibility of animals having rights and being discussed on a moral plane is demanded. In this study, a brief overview will be provided of how philosophers throughout the history of philosophy have positioned animals and the perspectives of advocates of animal ethics who are uncomfortable with this positioning. In this context, should animal rights be determined by laws? Can animals be positioned as ethical subjects? These questions will be explored.

Keywords: Right, Human Rights, Subject, Morality

Klasik Felsefede Hayvanların Konumu

Dünyadaki yaygın hak ihlalleri, hakların neler olduğu ve hakların öznelinin kimler olduğu konusunda teorik tartışmalara yol açar. Bu teorik çalışmaların amacı ihlallerin telafisine değil önlenmesine yönelik olsa da pek yol alındığı söylenemez. Hak ihlallerine ilişkin önlemlerin alınması için öncelikle hakların içeriğinin açık bilgisine sahip olmak

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sistemik Felsefe Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi. Nurbekirhan90@gmail.com, ORCID: 0009-0008-6657-955X

gerekir. Hakların bilgisine sahip olunduğunda, hakların neler olduğuna ilişkin sınır çizilmiş olur. Hangi haklardan faydalanılacağı belirlenir ve ihlaller karşısında mücadele yolları aranır. Hak temelli tartışmalarda genelde insan, tarihin öznesi olarak kabul edilir. Hakların taşıyıcıları rolü genelde insana verilir. Tarihin öznesinin sadece insan olduğu düşüncesi bazı tartışmalara yol açar. İnsan olmayan varlıkların haklarının var olup olmadığı ve varsa neler olduğu sorunu tartışılır. Filozoflar bu sorunu nasıl ele almış, kısaca değinmek gerekir.

Aristoteles hayvanlar üzerine yazdıkları diğer filozoflardan ve modern anlamda yapılan tartışmalardan farklıdır. Hayvanlar hakkında ciddi anlamda zoolojik ve biyolojik gözlemler yapmıştır. Eserlerinde hayvanlardan sıkça söz eder ve onları bağımsız olarak tartışır. Felsefenin ve bilimin konusuna dönüştürür. Aristoteles'in bu çalışmadaki rolüne dönecek olursak hayvan etiği açısından olumlu bir pozisyonda görülmez. Çünkü Aristoteles insan ve hayvan arasında ciddi farklılıklar olduğunu belirtir. Aristoteles için doğanın bir amacı vardır ve doğa özgür kişilerle kölelerin bedenini ayrı ayrı yapmayı amaçlar.¹ Doğanın insan için yapıldığına vurgu yapar.

“Doğa hiç bir şeyi boşuna yapmaz; insanı siyasal bir hayvan yapmak amacıyla da bütün hayvanlar arasında yalnız ona dili, anlamlı konuşma yetisini vermiştir. Konuşmak ses çıkarmaktan oldukça ayrı bir şeydir; ses çıkarma yetisi öteki hayvanlarda da vardır. Bununla duydukları acı ya da hazzı anlatırlar; çünkü gerçekten bazı hayvanların doğal güçleri, onların hem haz ve acı duymalarına hem de bu duygularını birbirlerine aktarmalarına elverişlidir. Oysa dil, yararlı ve zararlı olanı, doğru ve yanlış bildirmeye yarar. İnsanla öteki hayvanlar arasındaki gerçek ayrılık, yalnız insanların iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, haklı ile haksızı sezebilmeleridir. İşte bir aile ya da şehri meydana getiren şey de bu konularda ortak bir görüşü paylaşmaktır.”²

Bu düşüncesini Akıl (nous) ve dil (logos) kavramlarıyla temellendirir ve insanın konumunu belirler. Aristoteles “Politika” adlı eserinde insanı hayvandan ayıran şeyin akıl ve dil olduğunu belirtir. Hayvanlar, akıldan yoksun varlıklardır. Hayvanlar sadece iştahla yaşar, erdemden, kendini denetlemeden yoksundur. İnsanlar akıllı, hayvanlar ise duyuşsal varlıklardır. İçgüdüleriyle hareket ederler. İnsan akılı sayesinde yaşamının etik ve politik ilkelerini oluşturabilirken, hayvanlar bundan yoksundur. Aristoteles burada “dil” ile anlam ilişkisi kurar ve hayvanların bu ilişkiden yoksun olduklarını belirtir. Onun için hayvanlara karşı ahlaki sorumluluğumuz yoktur, çünkü hayvanda dil yani logos yoktur. Anlaşıldığı üzere Aristoteles için doğa tüm şeyleri insan için yaratmıştır ve hayvan için biçilmiş özel bir konum ya da öznellik anlayışı yoktur.

Kartezyen felsefenin kurucusu olan Descartes'in felsefesine bakıldığında insan dışındaki tüm varlıkları makine olarak tasavvur ettiği görülür. Descartes'e göre hayvanlar doğanın var ettiği otomatlardır ve acı çekme yetileri yoktur. İradeden yoksun her şey Descartes için mekaniktir.³ Bu anlamda hayvanlarda iradeden yoksun olması sebebiyle hareketleri mekaniktir, hissi değildir.

¹ Aristoteles, Politika adlı kitabında bu köleliğe hayvanları da dahil eder.

² Aristoteles, Politika, Say yay., Çev: Furkan Akderin, 2015, İstanbul, s.26

³ Descartes bu mekanik olma durumunu şöyle açıklar; İnsanlar düşerken başlarını korumak için ellerini uzattıklarında onlara bu hareketi yapmalarını söyleyen herhangi bir sebep yoktur; bu sadece yaklaşan düşüşün beyne ulaşması ve bir makinede üretilebileceği gibi hiçbir zihinsel istem olmaksızın bile hareketi üretmek için gerekli şekilde sinirleri hayvan ruhuna gönderme işlemidir. Ve kendi tecrübemiz bunun doğru olduğunu bize bildirdiğinden, neden bir kutrun gövdesinden bir koyunun gözlerine yansıyan ışığın, koyundaki ışık hareketlerini eşit derecede alevlendirebileceği bizi şaşırtmalı. (Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, ed. John Cottingham et al, Cambridge University Press. S.161 1991)

Nur BEKİRHAN- HAYVAN HAKLARINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

Şunu belirtmek gerekir ki Descartes'in bu görüşleri hayvan hakları tartışmasında bir saf tutmak için değildir. Felsefedeki özne-nesne tartışmalarında ileri sürdüğü görüşleridir, fakat bu görüşlerinden ötürü hayvan hakları tartışmalarında sıkça eleştiri odağı olur. Descartes'in Kartezyen felsefesinin hayvanlar üzerinde tahakküm kurduğu ve zarar verdiği iddia edilir.

Kant felsefesinde insan tüm varlıklar arasında ayrıcalıklı bir yerdedir. İnsanla hayvan arasındaki fark akıldır. "İnsanın kendinde gerçekten bir yeti bulur ki, bununla kendini diğer herşeyden, nesnelere uyarılan kendisinden bile ayırır; bu da akıldır."⁴ Öyle ki intiharı ahlaksızlık olarak görmesi bile insanın öneminden kaynaklanır. Kant hayvanlara doğrudan bir ödevimiz olmadığını, ödevler açısından dolaylı bir öneme sahip olduklarını belirtir. "Hayvanlara karşı ödevler insanlığa karşı dolaylı ödevlerdir."⁵ Ödevlerin akılla ilişkisini kurar. Bu bağlamda kendi bilincinin farkında olmayan hayvanları araç olarak görür fakat hayvanlara karşı merhamet ve iyi muamele göstermenin ödevler ve ahlaki ilişkiler açısından önemli olduğunu da savunur. "Hayvanlar insanların bir andırımı olduğu için, andırma karşı ödevlerimizi gözetirsek insanlığa karşı da ödevlerimizi yerine getiririz."⁶ Hayvanlar üzerinde yapılan canlı deneyleri korkunç bulur, ama sonuç insanların yararına olduğu için etik dışı bir pozisyon belirlemez. Kant'ın felsefesinde insanın, insan dışında hiçbir varlığa karşı ödevi yoktur, varsa bile bu insanın kendine olan görevlerinden kaynaklanır. Hayvanın konumuna ilişkin felsefi tartışmalar genellikle bu minvalde ele alınmıştır. Bu tartışmalarda hayvan haklarına ve etiğine ilişkin apaçık bilgilere rastlamak mümkün değildir. Ancak insan ve hayvanın aynı çizgide görülmediği de aşıkardır. İnsanla hayvan arasında yapılacak bir karşılaştırmada, "insanı hayvandan ayıran yegane şey, nihayetinde belirli ya da özgül bir amaçtan ziyade, salt bir araç olarak akıl olmak durumundadır."⁷ Bu felsefi alt yapı ve gelişen kapitalist üretim süreci hayvan etiğini savunan düşünürlerin eleştiri odağından kurtulmaz. Hayvanlara en büyük zararın bu düşünce zemininden kaynaklandığı düşünülür.

Çağdaş Felsefe'de Hayvan Hakları

Animal Clock isimli bir web sayfası bazı ülkelerde sene başından bu yana öldürülen hayvanların sayılarını güncelleyerek vermektedir.⁸ Paylaşılan rakamlar hayvanlara verilen zararın nasıl ciddi boyutlarda olduğunu göstermektedir. Sadece bu rakamlar değil, haber bültenlerinde rastlanılan hayvan tecavüzleri, şiddetleri, spor olarak avlanılmaları, kürk için öldürülmeleri gibi birçok durumla karşılaşılmaktadır. Tüm bunlar bazı düşünürlerin dikkatini çekmiş ve insanın insan olmayan varlıklara bunları yapmaya ahlaken veya hukuken hakkı olup olmadığını teorik zeminde tartışmaya açmışlardır. 1970'lere kadar hayvan sorununa yönelik yapılan çalışmaların çoğu doğrudan hayvan hakları ve sorunlarına vurgu yapmaz. Ya insan merkezci yaklaşım eleştirilir ya da hayvanın tarihsel konumu üzerinde tartışmalar yürütülür. 1970 yılında Richard D. Ryder tarafından ilk defa, "türçülük" terimi kullanılmaya başlandı.⁹ 1970 sonrasında bazı filozoflar Paola Cavalieri, Peter Singer, Tom Regan gibi düşünürler, hayvanların acı çektiklerini, insanlarla ortak bazı özellikleri olmasından dolayı bazı haklara da sahip olmaları gerektiğini iddia ederler. Hayvanların da etik davranışlarımıza dâhil olması gerektiğini düşünürler. Bentham böyle düşünen filozoflar arasındadır. Bentham'a göre;

⁴ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, çev: Ioanna Kuçuradi, 2009, s.108

⁵ Immanuel Kant, *Ethica*, Pencere Yayınları, Çev: Oğuz Özgüç, 2003, s. 256

⁶ Immanuel Kant, *Ethica*, s.274

⁷ Ahmet Cevizci, *17. Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul,2016, s.232

⁸ Bu çalışmaya başlandığında Amerika'da öldürülen hayvan sayısı sene başından bu yana 25,061,290,882, İngiltere 2,908,162,800, Kanada 2,523,270,582, Avustralya 2,238,159,658'dir.

⁹ Irkçılık kavramına benzetilerek kullanılmıştır. Singer ise ünlü "Hayvan Özgürleşmesi" adlı kitabında bu önyargıyı ortaya koymaya çalışır.

“Hayvanlara karşı muamele yasalarla belirlenmeli; onların besin için öldürülmesi şimdi olduğundan daha az kaba ve zalimce olabilir. Onlara zevk için yapılan işkenceleri suç ilan etmek, insanları birbirlerine karşı sempatik yapar ve birbirlerine sadece acı vermekten kaçınmayı değil, fakat pozitif olarak fayda sağlamaya da teşvik eder.”¹⁰

Feinberg ise Bentham’dan farklı bir argüman ileri sürer. Ona göre bazı eylemler zararsız ama hoş olmayan eylemler olabilir. Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunma gibi eylemler bu türdendir. Bu eylemler ve kusurlu davranışlar, kötülüktür.¹¹ Bu eylemlerde haklı olarak yasal koruma talep edileceğini belirtir. Rawls ise hayvanlara karşı zalimce davranılmasını bütün türü yok etmek için çok büyük bir kötülük olarak görür. Bu konuda bir tartışma sürdürmez, fakat ona göre hayvanlarla ve doğayla ilişkilerimizdeki doğru anlayış, “doğanın düzeni teorisine ve bizim bunun içindeki yerimize bağlıdır. Metafiziğin görevlerinden birisi, bu amaca uygun olan dünya görüşü üzerinde çalışma yapmak, bu sorunları belirleyici gerçekleriyle tespit etmek ve sistemli hale getirmektir.”¹² Bu teorik tartışmaların dışında kimi geleneklerde hayvanlara kötülük edildiğinde, hayvanların insanlara geri dönüt vermeyeceklerine inanılır. Hayvanların da kendi ‘büyü’leri, kendi totem ataları vardır. “Ruhu tüm kozmosu besleyen Manitu onlara can vermiştir. Dolayısıyla, hayvanların dostluğunu kazanmalıyız, yoksa insanlara derilerini ve etlerini vermeyi reddedebilirler.”¹³ Bu tartışmaların yanı sıra hayvan haklarına ilişkin en ciddi eleştiriler ve çözüm önerileri, Peter Singer tarafından yapılmıştır.

Peter Singer *Hayvan Özgürleşmesi* adlı kitabında insan ve hayvanlara ilişkin muameleleri inceler. Tarih boyunca hayvanın konumlanışına ve algılanışına itiraz eder. Düşünürlerin insanlarla hayvanlar arasında dil, akıl, anlama yetisi, sosyalleşme gibi birçok özellikten dolayı farklı görülmesini ve bu nedenle hayvanların haklarından ve ahlaklılığından söz edilmeyeceği fikrini mantıklı bulmaz. Bu ayrımın hayvan özgürleşmesini ilgilendiren bir tarafı olmadığını iddia eder. Bu nedenle bir “hayvan etiği formu” ortaya koyar. Bu formda Singer, hayvan haklarına ilişkin temel eşitlik ilkesini önemser. Singer’ın eşitlik anlayışı bütün herkesin birbirine denk olması anlamına gelen bir anlayış değildir, zira bu düşünce eşitlikten vazgeçmeye bile sebep olabilir. Temel eşitlik ilkesi, “eşit ya da özde muameleyi değil, eşit önemsemeyi gerekli kılar. Farklı varlıkların eşit derecede önemsenmesi, onlara farklı şekilde muamele edilmesi ve farklı haklar tanınması sonucunu doğurabilir.” Bu zamana kadar bilinenin tersi bir eşitlik ilkesi sunar. Eşitlik, her iki gruba aynı hakları ya da aynı muameleyi tanımak değildir. Eşitlik her iki gruba da eşit önemi göstermektir. Eşitlik ilkesine göre bir bebeğe atılan tokat ile bir ata atılan tokat aynı acı düzeyini hissettirmez. Eşit önemseme bağlamında düşünüldüğünde bebeğe atılan tokadın acısının daha büyük olduğu bilinir.¹⁴ Singer’a burada şu sorulabilir; insanlara saldıran hayvanlar olduğunda bu eşit önemseme ilkesi, o an nasıl kurulacak? Ayrıca hayvanların kendi dünyalarında bile böyle bir ilke görülmezken bu eşitlik fikri

¹⁰Jeremy Bentham, *From An Introduction To The Principles Of Morals And Legislation*, s.44

¹¹Feinberg için bu kusurlu davranışlar; Örneğin, 1) kötü ses, koku, renk vs. ile duyu organlarını rahatsız edecek durumlar, 2) burun silme, kusma gibi iğrenme ve tiksime yaratan durumlar, 3) Bayrağı çiğneme, cenazeye küfretme gibi ahlaki, dini ve milliyetçi duyarlılıkları inciten eylemler, 4) kamusal alanda sevişen çiftler, hayvanlarla cinsel ilişki kurma gibi sıkılma, utandırma ve endişe yaratan durumlar, 5) yanımızda oturan kişinin sizin için çok sıkıcı gelen bir konuşma yapması gibi kızdırma, sıkma ve engellemeye yol açan durumlar, 6) oyuncak silahla ateş etme gibi korku, esef, küçültme, kızgınlık yaratan eylemler. Bu kusurlu davranışlar kötülüktür, kimseye zarar vermese de. (Feinberg, Rahatsızlık Verici Eylem İlkesi)

¹² John Rawls, *Bir Adalet Teorisi*, Phoenix Yayınları, Çev: Ahsen Coşar, s.542

¹³Murray Bookchin. *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, s.66

¹⁴ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005

Nur BEKİRHAN- HAYVAN HAKLARINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

geçerliliğini nasıl koruyacak? Örneğin bir aslan zebrayı, kurt geyiği, timsah antilop'u yemede bir beis görmez . Singer böyle bir durumda reçete sunmaz onun için önemli olan ahlaksal yeterliliğe sahip kişilerin bir eylemde bulunurken tüm acıya duyarlı varlıkları düşünerek eylemesidir. Hayvanlara haklar tanınması konusunda ilk uğrak yeri burasıdır. Önermesini her iki grubun eşit öneme sahip olduğunu hissetme yetisi ile temellendirir. Bentham'ın sorduğu hayvanlar acı çekebiliyorlar mı? sorusunu çok önemli bulur. Singer için bu soru bir varlığı önemsemenin ölçütünün acı çekme olduğuna işaret eder. “Bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe öne sürülemez. Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının -kabaca bir karşılaştırma yapmak mümkün olduğu sürece- herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar. Bir varlık acı çekme ya da haz/mutluluk duyma yeteneğinden yoksunsa, göz önünde bulunduracak hiçbir şey yok demektir.”¹⁵ Bu bağlamda Singer canlıların çıkar sahibi olması için acı ve haz duymasını önemser. Acı ve haz duyan varlıkların ahlaki değerlendirmelere tabi tutulması gerektiğini düşünür. Singer'a göre hayvanların acı çekmesi şüphe götürmez bir gerçektir. Descartes'in hayvanları mekanik olarak değerlendirmesine karşı çıkar. Anestezi uygulanmış bir köpeğe bıçak saplandığında, köpeğin acı çektiğinin gözlemlendiğini belirtir.

“Davranışsal işaretler arasında kıvrınma, yüz kasılmaları, inleme, çığlık ve başka sesler, acı kaynağından kaçınma girişimleri, acının tekrarlanması ihtimali karşısında korku hali vb. davranışlar sayılabilir. Bunlara ek olarak, bu hayvanların sinir sisteminin bizimkilere çok benzer olduğunu, acı hissettiğimiz durumlarda bizim sinir sistemimizin verdiği fizyolojik tepkilere çok benzer tepkilerin onlarda da görüldüğünü de biliyoruz: Başlangıçta tansiyonun yükselmesi, gözbebeklerinin büyümesi, terleme, nabzın hızlanması, uyarıcı etkenin devam etmesi durumunda da tansiyonun düşmesi. İnsanlarda beyin korteksi diğer hayvanlara göre daha gelişmiş tir; ama beynin bu kısmı temel itki, his ve duygularla değil, düşünme işlevleriyle ilgilidir. Bu itki, his ve duyguların beyindeki yeri diensefalondur ve bu bölge de birçok hayvan türünde, özellikle de memeli ve kuş türlerinde son derece gelişmiştir.”¹⁶

Böylelikle acının dışsal göstergelerle anlaşılacağını belirtir. İnsanların akıl yürütme yetisi hayvanlardan üstün olsa bile bunun insanlar ve hayvanlar arasında çizilen sınırı haklı çıkaracağı anlamına gelmediğine dikkat çeker. Bebeklerin veya zihinsel engelli kişilerin, yani anlama yetisi hayvanlardan bile geri olan insanların nasıl ki temizlik malzemelerinin testi için büyük acılara maruz bırakılmıyorsa, hayvanlar içinde bunun kabul edilmemesi gerektiğini vurgular. Singer aynı zamanda bir varlığa nasıl muamele edileceği hususunda, dilin belirleyici olduğu görüşüne de katılmaz. Dilin yine hissetme yetisiyle bağını kurar. “Acı benzeri bilinç durumları daha ilkeldir ve dille tamamen ilgisizdir.”¹⁷ Bu bağlamda bebeklerin ve küçük çocukların da dil yeteneğinden yoksun olduklarını belirtir. Çocukların acı çekmeyeceğini iddia edebilir miyiz diye sorar. Bu iddia edilmediği sürece dilin temel önlem sayılamayacağını ifade eder. Singer bunların aksini düşünenleri, insan hayatının kutsallığını savunanları, hayvanların testler için acı çekmelerinde sakınca görmeyenleri türçülükle suçlar. “Komada olan bir bebeğe yaşam hakkı tanıyan ama diğer hayvanlara

¹⁵ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.46

¹⁶ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.49

¹⁷ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s. 52

tanımayan anlayış türçülüktür.”¹⁸ Bu anlamda türçülüğü ırkçılık ve cinsiyetçilikle benzer ideoloji olarak görür. Türçülük egemenin işine geldiği gibi davranmasıdır, önyargıdır. Nihayetinde Singer için hayvan hakları sorunlarına ilişkin yapılması gerekenler; “Parlamentodaki temsilcilere hayvan hakları sorunlarına ilişkin görüşler yazılmalı; arkadaşlarımızı bu meselelerden haberdar etmeli; çocuklarımıza hissetme yetisi olan bütün varlıkları korumayı öğretmeli ve insan dışı hayvanlara yapılanları her fırsatta açıkça protesto etmeliyiz.” Bunun yanı sıra yapılacak en kesin şey, Singer’a göre hayvanları yemeyi bırakmaktır. Mutlak bir kararlılıkla hayvan yenilmemesi gerektiğini savunur, fakat kendiliğinden ölen hayvanları yemenin sakıncalarına değinmez. Vejetaryenlik bu anlamda en iyi boykot olarak ele alır ve hayvanlara zarar veren tüm eylemlerin engellenmesini talep eder. Hayvanların keyfi avlanması, denek olarak kullanılmaları, yenmeleri, tüketim malzemelerinde kullanılmalarını, hepsini reddeder.

İnsan ve hayvanların aynı ahlâkî statüye sahip olabileceklerini öne süren bir başka radikal fikir ABD’li filozof Tom Regan tarafından geliştirilmiştir; Regan *The Case for Animal Rights*’ta (*Hayvan Hakları Davası*, 1983) “yaşayan” her varlığın haklara sahip olabileceğini ileri sürer. Yaşayan her varlıkla kastettiği şey, canlılık özelliği değildir. Regan tüm canlıları özne veya ahlaki statüye sahip olarak görmez. Bu özelliklere sadece yaşamın öznesi olanlar sahip olabilir. Yaşamın öznelerinin kimler olduğuna geçmeden önce Regan’ın, Kant’ın felsefesinden etkilendiğini belirtmek gerekir. Kant’ın ahlaki değerleri mutlak ve çığnemez değerler olarak ele alması ve bu değerlerin acı ve haz yetisiyle bir ilgisinin olmadığını belirtmesinden hareket eder. Kant’a göre sadece rasyonel varlıklar için değere sahiptir ve ahlaki saygıyı hak ederler. Yani hak sahibi olanlar aynı zamanda yaşamın özneleridir. Regan ise bu yaklaşımı yeniden sorgular. Ahlaki saygıyı sadece rasyonel varlıkların hak ettiği görüşünü yanlış bulur. Ahlaki saygıyı yaşamın öznesi olanlar hak eder. Regan için yaşamın özneleri kimlerdir? Ahlaken etkin ve ahlaken edilgin varlıklar, yaşamın özneleridir. Regan, ahlaken etkin ve ahlaken edilgin varlıklar arasında bir ayırım yapar. Ahlaken etkin varlıklar, yükümlülüklerinin bilincinde olan ve eylemlerini özgürce seçme yetisine sahip olan varlıklardır. Ahlaken edilgin varlıklar ise, kendi davranışlarını denetleyebilme yetisinden yoksun olan, ahlaki ilkelerin uygunluğunu bile algılayamayan varlıklardır. “Bebekler, küçük çocuklar, yaşı ne olursa olsun zihinsel dengesi bozuk ya da zihinsel gelişimini tamamlamamış olanlar, ahlaken edilgin insan bireylerinin paradigmatik örnekleridir.”¹⁹ Bu iki varlık arasında karşılıklı ilişki görülmez. Ahlaken edilgin varlıklar, ahlaken etkin varlıklar üzerinde doğru/yanlış herhangi bir eylemde bulunmazlar, oysa ahlaken etkin varlıklar edilgin varlıklar üzerinde doğru/yanlış eylemlerde bulunabilirler. Bu bağlamda yaşamın özneleri, “inançlara ve arzulara; algılama, hatırlama gibi yetilere ve kendilerinininki de dahil olmak üzere gelecek duygusuna; haz ve acı hisleriyle birlikte bir duygusal hayata; tercihlere ve esenliklerini belirleyecek çıkarılara; arzuları ve amaçları doğrultusunda eyleme geçme yetisine; zaman içinde gelişen psiko-fiziksel bir kimliğe; başkalarına sağladıkları yararlarından ya da başkalarının çıkarlarına alet olmalarından mantıken bağımsız olarak, yaşantılarının kendileri açısından iyi ya da kötü olması anlamında bireysel bir refaha sahip olan bireylerdir.”²⁰ Regan için yaşamın öznesi olma sadece insanlara değil, hayvanlara da içsel bir değer atfeder. Bu değer atfetmeyle tür ayrımlarını ortadan kaldırılacağını düşünür. “Bir yaşamın öznesi olan tüm insanlar ahlaki açıdan önem değerlerinde (içsel değer) ne kadar az ya da çok bilirlerse bilsinler ve ne kadar yetenekli ya da yeteneksiz ve ne kadar zengin veya fakir olurlarsa olsunlar vs. eşittirler. Yalnızca tür ayrımcılığının son kalıntısı bizi bir yaşamın öznesi olan hayvanların vakasında aynı yargıya ulaşmaktan alıkoyar. Daha “yüksek” veya daha “üstün” değiliz, onlar da daha “alçak” veya daha “altta” değiller.

¹⁸ Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, s.59

¹⁹Tom Regan, *The Case For Animal Rights* , Birikim Dergisi, Çev: Elçin Gen, Sayı:195, Temmuz, 2005, s.

32

²⁰ Tom Regan, *The Case For Animal*, s.32

Nur BEKİRHAN- HAYVAN HAKLARINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

Ahlaki önemimiz, içsel değerimiz açısından eşitiz”²¹ Regan için yaşamın öznesi olan bireyler, bağımsız bir değere yani içsel değere sahiptirler. Bireyler eşit içsel değerlere sahipse, onlara gösterilecek muameleyi belirleyecek olan şey adalet meselesidir. “İçsel değere sahip bireylere, içsel değerlerine saygılı bir şekilde davranmalıyız. Saygı ilkesi, eşitlikçi, mükemmeliyetçi olmayan bir biçimsel adalet yorumu ortaya koyar.”²² Nihayetinde Regan için hayvanlara saygı göstermek nezaket değil, adalet meselesidir. “Çocuklara, zihinsel gelişimini tamamlamamış olanlara, demanslı yaşlılara ya da ahlaken edilgin diğer varlıklara karşı görevlerimizin temelinde, ahlaken etkin varlıkların “duygusal ilgileri” yatmaz; onların içsel değerine saygı duyulması yatar.”²³ Böylece saygı duyulması gereken varlıkların türlerine ya da özelliklerine değil, içsel değerine bakılması gerekir. Bu anlamda ahlaken etkin varlıkların, ahlaken edilgin varlıklara karşı bir ayrıcalığı yoktur. Regan burada dilsel ve mantıksal bir hata yapar. Etkenlik ve edilgenlik kendiliğinden bir hiyerarşi kurar. Etken edilgeni etkilediği için etkendir, edilgende etkene etki edemediği için edilgendir. Regan’a göre bu durum sağlanmışsa hayvanlarda insanlar gibi temel haklara yani adalet gereği hak ettikleri muameleyi görme hakkına sahiptirler. Regan’a burada adaletin ancak yasa karşısında mümkün olacağına ilişkin eleştiriler yöneltilebilir. Çünkü Regan’ın ifade ettiği içsel değer, yasaya dönük bir taleptir. Hayvanların kendi dünyalarında sağlayamadıkları adaleti, insan ve hayvan ilişkisinde kurmak birçok eleştiriye kapı aralar. Genel olarak Singer ve Regan’ın kuramları farklı olsa da aynı hak talebinde ortaklaştığı söylenebilir. İkisi için de hayvanlar hak sahibi varlıklardır ve ahlaki zeminde yer almaları gerekir. Singer için bunun ölçütü hayvanların da çıkarlarının olması ve acı çekiyor olmalarıdır, Regan bunu adalet ilkesi üzerinden ele alır. Bu iki düşünürün iddialarına yönelik eleştirileri Cohen’de buluruz.

Cohen, “The Case for the Use of Animals in Biomedical Research” adlı makalesinde Singer ve Regan’ın tam aksi iddialarda bulunur. Cohen’in genel iddiası, hayvan haklarının olmadığı yönündedir. Haklar “bir kişi, grup veya bütün insanlığa karşı iddia edilen taleplerdir. Haklar birbirlerine karşı ahlaki talepte bulunabilecek varlıklar arasında söz konusudur. Dolayısıyla, haklar sadece insanlar arasındaki ilişkiler için söz konusudur.”²⁴ Cohen’e göre her ne kadar hayvanların kapasiteleri ve davranışlarının insana benzediği ileri sürülse de bu hayvanların hak sahibi olması için yeterli değildir. Hayvanlar ahlaken de otonom varlıklar değildir. “Hayvanlar kendi kendilerine uyacakları kurallar koyamazlar ve gerçek bir ahlaki topluluğun üyesi olamazlar. Buna göre, onlar üzerinde araştırma yaparak onların haklarını çiğnemiş sayılmayız çünkü ortada çiğnenecek hakları yoktur.”²⁵ Singer zihinsel engelliler, akli dengesi yerinde bulunmayan kişilerin hayvanlardan daha düşük zekalı olduğu iddiasına karşılık Cohen, deliler ve çocukların haklarından söz edilememesini hatalı bir argüman olarak değerlendirir. “İnsanlar tek tek ahlaki kapasitelerinin olup olmadığı konusunda test edilmezler. İnsanlar bir tür olarak ahlaki seçim yapabilme kapasitesine sahiptir; bazı insanların sahip olmadığı bu özelliğe hayvanlar bir tür olarak hiçbir zaman sahip değildir.”²⁶ Son kertede Cohen için hayvanların hakları yoktur ve araştırma için kullanılmaları da bir sakınca yoktur. Bunun aksi argümanlarda ileri sürülebilir. Bu tartışmaya farklı bir eleştiri de Primoratz’dan gelir. Hayvanların, delilerin ve çocukların hak sahibi olamayacağını iddia eder. “Retributive (hakediş) ceza kuramını işaret ederek cezanın ahlaki ölçütünün hak etme olduğunu vurgular. Adalet ve hak etme kavramları özgürce eylemde bulunan ve eylemlerinin

²¹Tom Regan, *The Case For Animal* s.33

²²Tom Regan, *The Case For Animal*, s.35

²³ Tom Regan, *The Case For Animal*, s.36

²⁴Cohen, “*The Case for the Use of Animals in Biomedical Research*” New England Journal of Medicine, Vol.315, 1986, s.865

²⁵Cohen, “*The Case for the Use of Animals in Biomedical Research*”, 1986, s. 865

²⁶ Cohen, “*The Case for the Use of Animals in Biomedical Research*”,1986, s.867

sorumluluğunu alan varlıklar için anlamlı olarak kullanılabilir—bu kavramları hayvanlar, deliler ve çocuklar için kullanamayız.”²⁷

Tüm bunlardan hareketle klasik felsefede insan; rasyonel, özgür, politik, değer üreten bir varlıkken, çağdaş felsefe de bu argümanların yetersizliği üzerinde durulduğu söylenebilir. Hayvanlar üzerine yapılan araştırmalarla da bu yetersizlikleri gösterme çabaları söz konusudur. Hayvanların da kendilerine ait bir kültürü ve hareketlerinin gruptan gruba değişkenlik gösterdiği de bu araştırmalarla ortaya konuyor.²⁸ Örneğin, “Kuzey Amerika ormanlarında yaşayan Algonkian'lara göre, kunduzlar, cemaatin esenliği için akıllı bir işbirliğine girerek, klanlar halinde kendi kulübelerinde yaşarlar.”²⁹ Bir başka araştırma şempanzeler ve insanların mutluluğu deneyimleme ve bunun kişilikle ilgili olması bakımından birbirine benzediklerini belirtir.

Sonuç

İnsan türünün, hayvanların kökeniyle anılmaya başlaması Darwin'e dayanır. Evrim teorisyenleri, maymun ve insan genlerinin benzerliğinin %98 olduğunu varsaymaktadır. Varsayımsal olarak insan ve maymunlar arasında benzerliklerin bu kadar yüksek olmasının yanı sıra insanları, hayvanlardan ayıran birçok farklı özellikler de mevcuttur. İnsan düşünen, analiz edebilen, olgu ve olayları anlamlandırma gücü olan, bilim-sanat-felsefe yapabilme yeteneğine sahip ve değer yaratması açısından oldukça ayırıcı özelliklere sahiptir. İnsanların sahip olduğu bu özellikler diğer canlılardan farklı bir muameleyi haklı kılar mı? diye sorulabilir. İnsan bu özellikleri ve farklılıklarıyla belli bir kültürü oluşturur. Bu kültür içinde insan artık ahlak ve değer yaratan bir varlık haline gelir. Kendine karşı nasıl muamele edilmesi gerektiğini sınırlarını çizer. İnsan bu özellikleriyle diğer canlılardan farklılaşır ve artık insan olmaklığıyla bilinir. Bu noktada artık insana olan değerlendirmeler hayvana indirgenemeyecek bir hal alır. Nihayetinde hayvan hakları sorunları ve hayvanların haklarından bahsedilebiliyor olması, insanın bu ayırıcı özellikleri sayesinde. İnsanın ayırt edici özelliklerinin belirtilmesi, insanın üstün olduğu anlamına gelmez. Antropolojik olarak özelliklerinin farklılığına işaret eder.

Bu sorunsallaştırma sürecinde yanıt bekleyen “hayvanların hakları var mıdır?” sorusudur. Bu soruyu yanıtlamadan önce “hakka sahip olmak ne demektir?” sorusunu cevaplamak gerekir. Hak, bir şeyi yapmaya sahip olmak ve ondan yararlanmaktır. Diğer bir ifade ile bir hakka sahip olmak demek, “bu hakka dayanan taleplerde ısrar etmeye yetkili olmaktır. Bu talepler ise olağan olarak yarar, sosyal politika ve etkinlikte bulunmanın başka ahlaki ve siyasi nedenlerine karşı üstünlüğe sahiptir.”³⁰ Hayvanlar arası ilişki göz önüne alındığında hayvanların kendilerine belirleyecekleri bir yetki, ödevliyle bir ilişki ağı kuramayacağı aşıkardır. İnsanların hayvanlara tayin edeceği bazı haklar söz konusu olabilir. Öyleyse bu hakları belirleyici ölçüt ne olacaktır? Tür olarak hayvandan bahsedilir ama hayvanlar alemi içinde birçok farklılığı barındırır. Onların dünyasında tek bir tür yok. İnsan hakları konusunda, tüm insanlar için evrensel haklardan bahsedilir. Örneğin tüm insanlar için yaşam hakkı, tüm hakların gerçekleşmesi açısından gereklidir ve haktır. Hayvan hakları söz konusu olduğunda hangi hayvanların yaşam hakkından bahsedileceği konusu belirsizdir. Singer ve Regan'ın iddiaları da bu anlamda yetersizdir. Hayvanların acı çekiyor olmaları gerçeği, kültürel alanın gerçekliğini yok saymamalıdır. Batı da bir başkan et yediği sürece başkan kabul edilir. İnançlı bir insan kurban kestiğinde inancını yerine

²⁷ Primoratz, “Argument Against the Utilitarian Theory” Vice, Crime and American Law, Erişim:19.06.2024, <http://web.uncg.edu/dcl/courses/vicecrime/m7/part2.asp>

²⁸ Japonya'nın Koşima adasında yaşayan makakların yer elmasını denizde yıkayarak deniz tuzuyla tatlandırılmaları veya Tanzanya'daki bir grup şempanzemin dallardan olta yapmaları örnek gösterilebilir zira aynı bölgelerde yaşayan başka şempanze grupları bunları yapmıyor.

²⁹ Murray Bookchin. *Ekolojik Bir Topluma Doğru* s.66

³⁰ Jack Donnelly, *Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları*, Ankara, 1995, s. 19

Nur BEKİRHAN- HAYVAN HAKLARINA YÖNELİK FELSEFİ BİR DEĞERLENDİRME

getirdiğini düşünür. Bilim ancak hayvanlar üzerinde araştırmalarla ilerleyebilir.³¹ Bu konuda evrensel bir uzlaşma pek mümkün görünmemektedir. Hayvanların yaşam haklarının temel hak varsayıldığı bir pozitif hukuk, yasa oluştururken Hindistan'daki hayvan kutsallığını mı, Müslüman ülkelerde kurban edilen hayvanların değerini mi göz önünde bulunduracak? Bu bağlamda Cohen'in hakların sadece insanlar arası ilişkilerde olduğu argümanı tekrar değerlendirilmelidir. Regan'ın belirttiği gibi bir adalet ilkesi olarak da savunulması da oldukça zor. Hayvanların hakları olmadığını belirtmek, onlara verilen zararı görmezden gelmek anlamına gelmez. İnsanın hak sahibi olması da insanın canliliğini görmemek anlamına gelmez. Bunlar dışında üçüncü bir yola ihtiyaç var gibi çünkü hayvanlara zarar sadece insanlardan gelmez. Kendi aralarında da böyle bir ilke yok. İhtiyaç doğrultusunda gücü olan güçsüz bulduğu veya uygun bulduğu hayvanı öldürüp, yiyebilmektedir.

Keyfi ve zevk uğruna, hayvanların uğradığı zararları minimum seviyeye çekecek, spor amacıyla yapılan avlanmalara, kozmetik deneylere, tecavüze uğrayan ve acı çekerek öldürülmelerine engel olacak uygun bir yükümlülük ilkesine ihtiyaç vardır. Hayvanların kendi dünyaları olduğunu, bu dünyanın ihtiyaç temeli üzerine kurulu olduğunu, kendi aralarında da insanın anladığı anlamda bir hak ilişkisi olmadığını kavrayacak bir yaklaşıma ihtiyaç var. Hayvan haklarını veya etiğini savunacakların göz ardı etmemesi gereken bazı görünür veya görünemeyen meseleler de var. Çevreye zarar veren hayvanların bu zararının nasıl engelleneceği konusunda çözüm üretilmemesi bunlardan biridir. BM'ye bağlı Gıda ve Tarım Örgütü'nün raporuna göre, “büyükbaş hayvanlar, iklime; ormanlara, içme suyuna ve vahşi doğa yaşamına büyük zarar veriyor. Rapora göre, küresel ısınmaya neden olan sera gazlarının yüzde 18'i büyükbaş hayvanlardan çıkıyor.”³² Bu veriler, hayvan haklarına ilişkin tartışmaları yeniden ve farklı bir şekilde değerlendirilmesini de zorunlu kılıyor. Hayvanların yaşamlarını sağlıklı sürdürmesini temin etmek, acı ve eziyet çekmeden öldürülmelerini sağlamak, temiz hava ve ortam temin etmek, besleme ihtiyaçlarını gidermek gibi durumların devlet tarafından karşılanması gerekir. Devlet, buna olanak sağlarsa, hayvan haklarına ilişkin bir çözüm mümkün olacaktır.

³¹ Bilim, İnsanlar üzerinde de deneyler yapıyor. Bütün hayvanların ve insanların acılarının değerinin aynı/eşit olduğunu kabul etsek bile, inandırıcı bir faydacı hesap, hayvanları bilimsel araştırma için kullanmamanın bütün sonuçlarını hesaba katandır. Korkunç bir hastalığın ortadan kaldırılması, insan ömrünün uzatılması, büyük acılardan kaçınılması, hayat kurtarmak vs. hayvanları araştırma için kullanarak elde edilebilir ve bu faydalar o kadar büyüktür ki, faydacı bir temelde hayvanların araştırma için kullanılmaması değil, kullanılmasını savunmak gerekir.(Cohen, The Case for the Use of Animals in Biomedical Research”, s.866

³²https://evrimagaci.org/sokak-kedileri-her-yil-yaklasik-12-milyar-hayvani-olduruyor-949?fbclid=IwAR07nK-EEXBLKOlzkWzyOpa2liQ53-ICUDgsmyHodgRcmzq5s8HxGZXQS_M

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES, *Politika*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2016
- BENTHAM, JEREMY, *From An Introduction To The Principles Of Morals And Legislation*, Oxford Universty Press, 1996
- BOOKCHİN MURRAY, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996
- COHEN, “The Case for the Use of Animals in Biomedical Research”, *WellBeing International*, 1986
- CEVİZCİ, AHMET, *17. Yüzyıl Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2016,
- DONNELLY, JACK, *Teoride ve Uygulamada İnsan Hakları*, Ankara, 1995
- FEİNBERG, “Rahatsızlık Verici Eylem İlkesi”, Aktaran:Doğan, 2019
- KANT, IMMANUEL, *Ethica*, Pencere Yayınları, Çev: Oğuz Özügül, 2003
- PRİMORATZ, “Arguments Against the Utilitarian Theory”, *Vice, Crime and American Law*, <http://web.uncg.edu/dcl/courses/vicecrime/m7/part2.asp>
- RAWLS, JOHN, *Bir Adalet Teorisi*, Phoenix Yayınları, Çev: Ahsen Coşar
- REGAN, TOM, “The Case For Animal Rights”, *Birikim Dergisi*, Çev: Elçin Gen
- SİNGER, PETER, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev: Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005
- SPİNOZA, BENEDİCTUS, *Teolojik Politik İnceleme*, Dost Yayınları, Ankara, 2010
- YÜCEFER, HAKAN, “Bir Beden Ne Yapabilir?”, *Aristoteleste Hayvanlar, Beden ve Ruh, Cogito Dergi*, Sayı 80, s.196-228, 2015
<https://www.animalclock.org/au/>
<https://evrimagaci.org/>